

# תורת אמך

ביאורי סוגיות והדרכה לימודית

מסכת ברכות -

פרק שביעי - שמיני

ברכת המזון

סוגיה א: ברכה על אכילת איסור

נכתב בסייעתא דשמיא

על ידי

אליהו מאיר ליפשיץ

ב"ר חיים שמאי ז"ל

ישיבת ברכת משה, מעלה אדומים

## סוגיה א: ברכה על אכילת איסור

\*

### רקע

המשנה אומרת שאין מזמנים על אכילת איסור, נחלקו הראשונים אם מברכים עליה.

### מקורות

א. גמ' מה. משנה

ב. ב"ק צד. "דתניא ר' אליעזר בן יעקב אומר הרי שגזל סאה של חטין... בוצע ברכך נאץ ה'"

ג. רמב"ם הל' ברכות פ"א הל' יט-כ, והשגת הראב"ד [וכסף משנה]

הל' חמץ ומצה פ"ו ה"ז [ומגיד משנה]

רא"ש סי' ב

רא"ה ד"ה אכל טבל

הל' ברכות לריטב"א פ"ה סי' יב-יג

ד. שו"ע סי' קצו, ומשנה ברורה

סי' רד סע' ח-ט, ומשנה ברורה

רא"ה ד"ה אכל טבל

**אכל טבל ומעשר ראשון שלא נטלה תרומתו ומעשר שני והקדש שלא נפרו [והשמש] שאכל פחות מכזית והנכרי אין מזמנין עליהם.** פירוש, טעמא דמתניתין בכל הני משום דבשום מאכל עברה ליכא ברכה, ולא תימא דוקא זמון הוא דקאמר, דהא קתני בהדיא והשמש שאכל פחות מכזית מי איכא למימר זמון הוא דליכא אבל ברכה מברך בפחות מכזית, אלא ודאי דאינו מברך כלל, דאי איתה בהני דלעיל דאכלי אסור דמברכי כלל פרוש הוה מפרשינן לה בגמרא, והדין נותן דהיאך יברך אין זה מברך אלא מנאץ ואין זה אלא מזכיר עון, תדע לך הרי שהיה אוכל חזיר ונבלה יברך, ולא עוד אפילו אוכל אותן בהיתר כגון חולה שיש בו סכנה וצריך להן אין לברך על אכילתו זאת וכן כתב הרב ר' משה ז"ל, וכן הדין בודאי באיסורי דרבנן באוכל אותן באיסור, אבל אוכל אותן בהיתר, כגון חולה שיש בו סכנה או מעשה שבת על ידי גוי בחולה שאין בו סכנה, נראה ודאי שמברך שכיון שהתירוה והוא טעון ברכה מן התורה ודאי מברך, לפי [ש]היום מותר הוא לאכילה ומאכל זה מותר הוא אלא שנעשה בו מלאכת איסור ומלאכה הותרה לגבי האי, ומכאן למי שהוצרך ואכל ביום הכפורים אף על פי שאכל בהיתר אין לו לברך לא לפניו ולא לאחריו דכיון דיום זה אסור הוא לאכול הוה להו כלהו מאכלות לגבי האי יומא כחזיר ונבלה, ותו דלאו מידי דהנאה הוא אלא דצער, ואף על גב דלא סגי דלא מיתהני, הנאתו על ידי אונס ולא שיק לברוכי בהא, וזה כדן אשה שנאנסה ותחילתה באונס וסופה ברצון דחשבינן לה אונס.

### ה' ברכות לריטב"א פרק ה

יב. מי שאכל או שתה דברים האסורין מן התורה או מדבריהם אינו מברך לפנייהם ולא לאחריהם כלל שאין זה הנאה, ועל המברך נאמר 'ובוצע ברך נאץ ה', ואין צריך לומר כשאכלם באיסור אלא אפילו אכלם בהיתר מפני חליו שהיה מסוכן אינו חשוב נהנה ואינו מברך עליו כלל, שכל הנאה שתחילתה באונס וסופה ברצון אינה הנאה ואשת ישראל שנאנסה מותרת לבעלה אף על פי שסופה לרצון.

יג. לפיכך חולה האוכל ביום הכפורים אינו מברך כלל, שהלחם וכל מאכל אסור הוא לו ביום הכפורים כחזיר בשאר ימים אלא שהותר לו מפני חליו כשאר איסורין, אבל חולה שבשלו לו בשבת על ידי גוי או על ידי ישראל בהתר דברים [המותרין] מכיון שאין בגופן איסור אלא כמעשה שבת ומעשה זה נעשה בהיתר מברך לפניו ולאחריו כדינו, וכן דעת מורי נ"ר.

### הסבר הסוגיה

אכל טבל ומעשר ראשון שלא נטלה תרומתו... אין מזמנין עליהן. [משנה מה.]

המשנה אומרת שאין מזמנים על אכילת איסור, ונחלקו הראשונים בהסבר הדין: הרמב"ם [פ"א הי"ט] פוסק: "כל האוכל דבר האסור בין בזדון בין בשגגה אינו מברך עליו לא בתחלה ולא בסוף". לדעת הרמב"ם אין מברכים על אכילת איסור, וממילא אין מזמנים עליו. הראב"ד [שם] משיג על הרמב"ם: "טעה בזה טעות גדולה שלא אמרו שאין מברכין אלא שאין מזמנין עליהם לומר שאין להם חשיבות של קביעות הואיל ואוכל דבר האסור". לדעת הראב"ד מברכים על אכילת איסור, והסיבה שאין מזמנים עליו היא מפני שאין קביעות לאכילת איסור, ולכן אין האוכלים יכולים להצטרף לזימון. הרשב"א [ד"ה מתני'. הוא מביא ראיה מהגמ' בשבת כג.] סובר כרמב"ם, הרא"ש [סי' ב] סובר כראב"ד.

מחלוקת הראשונים נובעת ממחלוקת בפרשנות הגמ' בכ"ק צד. אומרת: "הרי שגזל סאה חטים מחבירו טחנה אפאה והפריש ממנה חלה <כיצד מברך> אין זה מברך אלא מנאץ". הרמב"ם מפרש, שאי אפשר לברך את הקב"ה בברכה של ניאוף, ולכן אסור לברך. הראב"ד מבין שברכה על איסור היא ניאוף, ואף על פי כן הנהנה מעולמו של הקב"ה חייב ברכה<sup>1</sup>.

בפסק הרמב"ם [פ"א הי"ט] מפורש שאין מברכים על איסור בין שאוכלים אותו במזיד ובין שאוכלים אותו בשוגג. ביטול הברכה אינו נובע מרשעות האדם אלא מעצם התועבה שבאיסור, ולכן אף שוגג אינו מברך. הרא"ה [ד"ה אכל טבל] מרחיב את דינו של הרמב"ם,

<sup>1</sup> ברא"ש מפורש שהוא לומד מגמ' זו שמברכים על אכילת איסור. הכסף משנה [פ"א הי"ט] מפרש שגם הרמב"ם לומד את דינו מגמ' זו. הוא מעלה אפשרות שמחלוקתם נובעת מגרסה שונה, שהרמב"ם גורס "כיצד מברך" והראב"ד אינו גורס זאת, אך הוא אומר שמסקנת הרמב"ם אפשרית אף לפי גרסת הרא"ש. מהבנת המגן אברהם [ריש סי' קצו] בדברי המגיד משנה [הל' חמץ ומצה פ"ו ה"י] המובאים לקמן, מוכח שגמ' זו אינה מקור לשיטת הרמב"ם.

ולדעתו אין מברכים על איסור אפילו כשאוכלו בהיתר, כגון לצורך חולה שיש בו סכנה. הרא"ה מוסיף, שהאוכל באיסור, אינו מברך בין כשהדבר אסור מדאורייתא ובין כשהדבר אסור מדרבנן, כשאוכל בהיתר, אינו מברך על איסור תורה, ומברך על איסור דרבנן.

נראה להסביר, שהרא"ה מבין שיש הבדל בין איסור דאורייתא שהוא איסור חפצא לבין איסור דרבנן שהוא איסור גברא. כשאדם אוכל דבר איסור, הרי הוא עובר עבירה, והעבירה [בין עבירה מדאורייתא ובין עבירה מדרבנן] היא ניאויץ, ואין לברך עליה. כשמותר לאדם לאכול דבר איסור, אין כאן ניאויץ, שהרי מותר לו לאכול, אבל אין ראוי להזכיר שם שמים על מאכל תועבה, כשהאיסור הוא איסור דרבנן, אין חפצא של תועבה, ומברכים עליו.

הרא"ה מוסיף הסבר נוסף מדוע אין מברכים על איסור אפילו כשאוכלים אותו בהיתר: "ותו דלאו מידי דהנאה הוא אלא דצערא, ואף על גב דלא סגיא דלא מיתהני, הנאתו על ידי אונס ולא שייך לברוכי בהא". כיוון שהוא אוכל באונס, אכילה באונס אינה הנאה שמברכים עליה.

הריטב"א [הל' ברכות פ"ה סי' יג] הולך בכיוונו של הרא"ה שאין מברכים על אכילת איסור אף כשאוכלים אותו בהיתר, אך הוא אינו מחלק בין איסור דאורייתא לבין איסור דרבנן, אלא בין איסור בחפצא לבין איסור בהכנת האוכל. מאכלים אסורים הם תועבה אפילו כשאסורים מדרבנן, ולכן אין מברכים עליהם אף כשאוכלים אותם בהיתר. מאכל היתר הנעשה באיסור [כגון אוכל שבושל בשבת] אינו תועבה, וכשנעשה בהיתר [כגון לצורך חולה שיש בו סכנה] מברכים עליו.

הדין שאין מברכים על מאכלים שאסור לאוכלם מובא ברמב"ם גם בהלכות חמץ ומצה [פ"ו ה"ז], ושם מתחדש שאין מברכים גם על מאכל גזול. אמנם מאכל גזול אינו "חפצא של מאכלות אסורות", אך כיוון שיש איסור לאוכלו - אין לברך עליו. בהלכות ברכות הרמב"ם אינו מזכיר מאכל גזול, מפני שהוא נכלל בכלל "כל האוכל דבר האסור... אינו מברך עליו". המסקנה העולה מההבנה שאין מברכים על מאכל גזול מפני שיש איסור לאוכלו, היא שהגזול קמח ועושה ממנו פת, מברך עליו ברכה ראשונה ואחרונה, שהרי פת זו נקנתה בשינוי ואין עליו איסור לאוכלה. כך מסיק המגן אברהם [ריש סי' קצו] מדברי המגיד משנה [הל' חמץ ומצה פ"ו ה"ז], אך מהכסף משנה [פ"א ה"ט] שמפרש שהרמב"ם למד את דינו מהגמ' האומרת: "הרי שגזל סאה חטים מחבירו טחנה אפאה... אין זה מברך אלא מנאץ", מוכח שאינו מברך אף כשקנאה בשינוי.

### סיכום

נחלקו הראשונים בדין ברכה על אכילת איסור: הראב"ד והרא"ש סוברים שמברכים על אכילת איסור. הרמב"ם והרשב"א סוברים שאין מברכים על אכילת איסור, והבית יוסף [סי' קצו סע' ב ד"ה האוכל] מבין שלדעתם האוכל איסור בהיתר מברך על אכילתו. הרא"ה סובר שאין מברכים על אכילת איסור, ובאיסור דאורייתא, אין מברכים אפילו כשאוכל בהיתר. מדבריו, שאין מברכים על אכילת איסור בהיתר מפני הדמיון לתחילתו באונס וסופו ברצון

המוגדר כאונס, מוכח שאדם שאנסו אותו לאכול אינו מברך. הריטב"א הולך בדרכו של הרא"ה רבו, אך הוא סובר שהאוכל איסור דרבנן בהיתר אינו מברך, והאוכל דבר המותר שנעשה באיסור דאורייתא [אוכל תבשיל שבושל בשבת לצורך חולה שיש בו סכנה] מברך. הרמב"ם פוסק שאין מברכים על מאכל גזול, אך מסתימת לשונו משמע שהגזול קמח ועושה ממנו פת מברכים עליה. כך מבין המגן אברהם בדעת המגיד משנה, אך הכסף משנה סובר שאף במקרה זה אינו מברך.

## הלכה

השו"ע [סי' קצו סע' א] פוסק שאין מברכים על איסור, אלא אם הותר לו לאוכלו [סי' רד סע' ט]. הרמ"א אינו משיג על פסקי השו"ע, אך מוסיף [סי' רד סע' ח]: "אם אנסוהו לאכול או לשתות אף על גב דהחייך נהנה ממנו אינו מברך עליו הואיל ונאנס על כך"<sup>2</sup>. הט"ז [סק"א] סובר שגם הראב"ד והרא"ש מודים שהאוכל איסור במזיד אינו מברך, והם נחלקו רק לגבי אוכל איסור בשוגג. הוא סובר שאוכל איסור בשוגג זהה לאוכל איסור בהיתר, ובשניהם מברך. המשנה ברורה [סק"ד] מביא דעה זו. המשנה ברורה [סק"ד] מביא את מחלוקת הפוסקים אם ניתן לברך על גזל שקנאו בשינוי, והוא מכריע כפסק המגן אברהם [ריש הסימן], שמפני הספק חייב לברך ברכת המזון שהיא מהתורה.

<sup>2</sup> מקשים האחרונים [ט"ז סק"ב, מג"א סק"כ], שפסקי הרמ"א סותרים זה את זה. מדוע כשבני אדם אונסים אותו לאכול אינו מברך, וכשמחלה אונסת אותו לאכול דבר איסור מברך? מתרץ המשנה ברורה [סקמ"ה], שיש חילוק בין שני המקרים. כשאדם אונס אותו, האונס הוא על עצם מעשה האכילה, שהוא אינו מעוניין בו, כשמחלה אונסת אותו, האונס אינו על עצם מעשה האכילה.